7. Bender, EM, Gebru, T, McMillan-Major, A & Shmitchell, S 2021, 'On the dangers of stochastic parrots: can language models be too big?', *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, p. 610–623. DOI: 10.1145/3442188.3445922.
8. Bostrom, N 2005, 'A history of transhumanist thought', *Journal of Evolution and Technology*, vol. 14, no. 1, p. 1–25.
9. Couldry, N & Mejias, UA 2019, 'Data colonialism: rethinking big data's relation to the contemporary subject', *Television & New Media*, vol. 20, no. 4, p. 336–349. DOI: 10.1177/1527476418796632.
10. Floridi, L, Cowls, J, Beltrametti, M et al. 2018, 'AI4People—An ethical framework for a good AI society: opportunities, risks, principles, and recommendations', *Minds and Machines*, vol. 28, p. 689–707. DOI: 10.1007/s11023-018-9482-5.
11. Haraway, D 1991, 'A cyborg manifesto: science, technology, and socialist-feminism in the late twentieth century', in *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, Routledge, New York, p. 149–181.
12. Zuboff, S 2015, 'Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization', *Journal of Information Technology*, vol. 30, no. 1, p. 75–89. DOI: 10.1057/jit.2015.5.

*Надійшло до видання / Received* *07.05.2026*
*Прийнято до друку / Accepted* *10.06.2026*

**DOI** 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-11
**УДК** 162.6:316.334

# ТРАНСІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА ЕРИСТИЧНОГО

**О. В. Іваницький**

***Анотація.***

***Актуальність теми дослідження.*** *Актуальність дослідження явищ еристики та еристичного обумовлено надзвичайно складним характером взаємодії між індивідами, державою, інституціями, що стає все більше контраверсійним, породжуючи суперечки та конфлікти різного масштабу. Особлива роль і значення еристичного як своєрідного "силового поля", в зоні дії якого відбуваються зіткнення різноспрямованих думок, позицій, ідеологем, належить трансформації соціальних інститутів.*

***Постановка проблеми*** *полягає у виробленні цілісної теоретико-методологічної рамки, що поєднає неінституційні й інституційні форми еристичного як єдину трансінституціональну динаміку. Потребує концептуалізації співвідношення інваріантного (джерела конфліктності) і варіативного ("емпірії" суперечок) у процесах, що ведуть до кристалізації соціально значущих проблем та їх інституалізації.*

***Аналіз останніх досліджень та публікацій.*** *Більшість наукових поглядів на еристику формувались в софістичній античній традиції та школі. Серед сучасних західних авторів, які присвятили свої роботи еристиці та аргументативним практикам, назвемо Р. Болтона [10], М. Дюфора [11], А. Нехамаса [16]; вітчизняні дослідники представлені такими іменами, як Я. Гнатюк, Н. Колотілова, І. Хоменко [9].*

***Постановка завдання.*** *У роботі формулюються та вирішується такі дослідницькі завдання: прослідкувати еволюцію трактування поняття "еристика" крізь опозиційні одна одній традиції (платонівська традиція, протагорівська традиція); специфікувати інваріантні й варіативні виміри еристичного; описати канали трансляції від буденних тактик до інституційних арен; переакцентувати інтерпретацію поняття соціального інституту з урахуванням геленівської логіки механізму "розвантаження" та/або рутинізації конфлікту; виявити особливості процесів інституціоналізації еристичних явищ.*

***Виклад основного матеріалу.***

*У статті суперечку розглянуто як універсальний соціокультурний феномен, що*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

*пронизує всі сфери соціокультурного буття. Простежено формування двох основних традицій осмислення евристики: платонівської, яка пов'язує її із софістикою та антидіалектичним цілепокладанням, і протагорівської, зорієнтованої на антропоцентризм, релятивізм та конвенціональність знання. Запропоновано розмежовувати евристику як мистецтво ведення полеміки заради перемоги та евристичне як іманентний соціальним відносинам потенціал конфронтаційності соціальних інтеракцій. Визначено інваріантний вимір евристичного як сталий принцип конфліктності та його варіативний вимір як множинність конкретних жанрів, форм, стратегій і способів ведення суперечок. Обґрунтовано, що повторювані конфлікти смислів і норм кристалізуються в суспільно значущі проблеми та згодом набувають інституціоналізованих форм. Неінституційні суперечки схарактеризовано як ситуативні тактики, мікродиспути й комунікативні маневри, правила яких залишаються контекстуально залежними. Інституційні суперечки натомість реалізуються в унормованих форматах, що передбачають визначеність ролей, процедур, санкцій та механізмів апеляції. На основі концепції Арнольда Ґелена соціальні інститути інтерпретовано як механізми «розвантаження», які каналізують агональність, стабілізують очікування та рутинізують конфліктну взаємодію. Доведено, що трансінституціональна природа евристичного виявляється в постійній взаємодії неінституційного контрнормативного імпульсу з інституційними механізмами упорядкування, збереження й легітимації суперечок.*

***Висновки.*** *Парадигмальна трансформація розуміння істинності та хибності сприяла відходу від негативного трактування евристики в платонівській традиції та посилила значимість протагорівської "людиномірної" лінії в підходах до осмислення конфронтаційних соціальних аргументативних практик. Евристика сьогодні визначається як мистецтво полеміки заради перемоги, евристичне - як джерело, потенціал всіх можливих суперечностей, джерело "струму" і соціальної енергії для трансформації суспільства. У структурах повсякденності евристичне постає як тактики, мікродиспути та ситуативні маневри без архівації й процедурної верифікації. В інститутах воно набуває кодифікованих форматів суперечок із правилами, ролями та механізмами апеляції. Трансінституціональний характер суперечок забезпечує існування відносин комплементарності: інститути гарантують відповідальність і пам'ять евристичного, а неінституційні форми - його контрнормативний імпульс, творчість і гнучкість. Усвідомлення цієї природи евристичного дозволяє розглядати його як ресурс інституціонального та культурного розвитку, джерело інновацій.*

***Ключові слова:*** *евристика, евристичне, соціальні інститути, суперечка, диспут, полеміка, варіативні та інваріантні виміри евристичного, істина, аргументативні практики.*

## THE TRANSINSTITUTIONAL NATURE OF ERISTIC

**Oleh Ivanytskyi**

***Abstract.***

***Relevance of the research.*** *The relevance of studying the phenomena of eristic and eristic behavior stems from the extremely complex nature of interactions between individuals, the state, and institutions—interactions that are becoming increasingly controversial, giving rise to disputes and conflicts of varying scales. The transformation of social institutions is of particular importance due to the unique role and significance of eristic as a kind of "force field" within which clashes of opposing opinions, positions, and ideologemes occur.*

***Problem statement*** *at hand lies in developing a comprehensive theoretical and methodological framework that unites non-institutional and institutional forms of eristic as a single trans-institutional dynamic. The relationship between the invariant (the source of conflict) and the variable (the "empirical" nature of disputes) in the processes leading to the crystallization of socially significant problems and their institutionalization requires conceptualization.*

***Analysis of recent research and publications.*** *Most scholarly views on eristic were shaped within the ancient sophistical tradition and school. Among contemporary Western authors who have devoted their work to eristic and argumentative practices are R. Bolton [10], M. Dufour [11], and A. Nehamas [16]; domestic researchers are represented by such figures as Y. Hnatiuk, N. Kolotilova, and I. Khomenko [9].*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

***Research task.*** *This paper formulates and addresses the following research objectives: to trace the evolution of the interpretation of the concept of "eristic" across opposing traditions (the Platonic tradition and the Protagorean tradition); to specify the invariant and variable dimensions of the eristic; to describe the channels of transmission from everyday tactics to institutional arenas; to reframe the interpretation of the concept of a social institution, taking into account Heidegger's logic of the mechanism of "defusing" and/or routinizing conflict; to identify the distinctive features of the processes of institutionalization of eristic phenomena.*

***Main material presentation.***

*The article examines dispute as a universal sociocultural phenomenon permeating all spheres of sociocultural existence. It traces the formation of two major traditions in the understanding of eristics: the Platonic tradition, which associates it with sophistry and anti-dialectical goal-setting, and the Protagorean tradition, which is oriented towards anthropocentrism, relativism, and the conventionality of knowledge. A distinction is proposed between eristics as the art of conducting polemics for the sake of victory and the eristic as a potential for confrontation in social interactions immanent in social relations. The invariant dimension of the eristic is defined as an enduring principle of conflict, while its variable dimension is understood as the multiplicity of specific genres, forms, strategies, and methods of conducting disputes. It is argued that recurring conflicts of meanings and norms crystallize into socially significant problems and subsequently acquire institutionalized forms. Non-institutional disputes are characterized as situational tactics, micro-disputes, and communicative manoeuvres whose rules remain context-dependent. Institutional disputes, by contrast, take place within regulated formats that presuppose clearly defined roles, procedures, sanctions, and mechanisms of appeal. Drawing on Arnold Gehlen's conception, social institutions are interpreted as mechanisms of "relief" (Entlastung) that channel agonality, stabilize expectations, and routinize conflictual interaction. It is demonstrated that the transinstitutional nature of the eristic manifests itself in the constant interaction between the non-institutional counter-normative impulse and the institutional mechanisms for ordering, preserving, and legitimizing disputes.*

***Conclusions****. The paradigmatic transformation of the understanding of truth and falsehood has contributed to a shift away from the negative interpretation of eristic in the Platonic tradition and has reinforced the significance of the Protagorean "human-centered" approach in understanding confrontational social argumentative practices. Today, eristic is defined as the art of polemics for the sake of victory, while the eristic is seen as the source and potential of all possible contradictions, a source of "current" and social energy for the transformation of society. In the structures of everyday life, the eristic manifests as tactics, micro-disputes, and situational maneuvers without archiving or procedural verification. Within institutions, it takes on codified formats of debate with rules, roles, and appeal mechanisms. The transinstitutional nature of these debates ensures the existence of complementary relationships: institutions guarantee the accountability and memory of the eristic, while non-institutional forms ensure its counter-normative impulse, creativity, and flexibility. Recognizing this nature of the eristic allows us to view it as a resource for institutional and cultural development, a source of innovation.*

***Key words****: eristics, eristic, social institutions, argument, debate, polemic, variable and invariant dimensions of the eristic, truth, argumentative practices.*

**Актуальність теми дослідження.** Актуальність дослідження явищ еристики та еристичного обумовлено надзвичайно складним характером взаємодії між індивідами, державою, інституціями, що стає все більше контраверсійним, породжуючи суперечки та конфлікти різного масштабу. Особлива роль і значення еристичного як своєрідного "силового поля", в зоні дії якого відбуваються зіткнення різноспрямованих думок, позицій, ідеологем, належить трансформації соціальних інститутів.

**Постановка проблеми** полягає у виробленні цілісної теоретико-методологічної рамки, що поєднає неінституційні й інституційні форми еристичного як єдину трансінституціональну динаміку. Потребує концептуалізації співвідношення інваріантного (джерела конфліктності) і варіативного ("емпірії" суперечок) у процесах, що ведуть до кристалізації соціально значущих проблем та їх інституалізації.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Більшість наукових поглядів на еристику формувались в софістичній античній традиції та школі. Серед сучасних західних авторів, які присвятили свої роботи еристиці та аргументативним практикам, назвемо

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Р. Болтона [10], М. Дюфора [11], А. Нехамаса [16]; вітчизняні дослідники представлені такими іменами, як Я. Гнатюк, Н. Колотілова, І. Хоменко [9].

**Постановка завдання.** У роботі формулюються та вирішується такі дослідницькі завдання: прослідкувати еволюцію трактування поняття "еристика" крізь опозиційні одна одній традиції (платонівська традиція, протагорівська традиція); специфікувати інваріантні й варіативні виміри еристичного; описати канали трансляції від буденних тактик до інституційних арен; переакцентувати інтерпретацію поняття соціального інституту з урахуванням геленівської логіки механізму "розвантаження" та/або рутинізації конфлікту; виявити особливості процесів інституціоналізації еристичних явищ.

**Виклад основного матеріалу .** Сперечаються всі. Науковці, політики, теологи, митці, економісти, спортсмени, бізнесмени, лікарі, юристи, журналісти, дипломати, а найбільше, можливо, – філософи. Сперечаються сусіди, батьки і діти, учні і вчителі, бідні і багаті, замовники і виконавці, віруючі і атеїсти, теоретики і практики, лікарі і пацієнти, громадяни і правоохоронці, депутати і виборці, безробітні і працевлаштовані, публічні діячі і журналісти тощо. Часто ми сперечаємося із самими собою. Суперечка може бути довготривало чи короткостроковою, на відстані або "лицем до лиця", усною чи письмовою, заради істини, переконання, перемоги або самої суперечки. Сперечаються на мікросоціальному і макросоціальному рівнях, у природньому і віртуальному середовищах, щиро чи маніпулятивно, дилетантські чи професійно.

Отже, суперечка – особливий соціальний феномен, що пронизує всі сфери соціального буття. Дослідженням такого складного комунікативного (ширше - соціокультурного) явища як суперечка займається еристика. Еристика (від грецьк. ερiστικὴ чи від ερίζω - сперечаюся) виникає у Стародавній Греції і спочатку оформлюється як "звід прийомів, якими потрібно користуватися у суперечках, щоб одержати перемогу" [8, с. 4]. В українській науковій літературі еристику визначають як "мистецтво дискутувати, вчення про логічну структуру, функції та правила ведення суперечки" [9]. У Кембріджському словнику еристика визначається як термін, що використовується для опису суперечки, метою якої є не пояснення чи встановлення істини, а пропозиція аргументу на противагу іншому аргументу чи положенню [12].

Філософський енциклопедичний словник НАНУ визначає еристику як напрям досліджень, мета яких полягає у розгляді логічних, семіотичних, психологічних тощо характеристик суперечки, щільно пов'язана із неориторикою, теорією аргументації та неформальною логікою [8, с. 4-5].

Погляди на роль і призначення еристики у науковому співтоваристві значно різняться. Доволі впливовою лишається традиція, що бере початок ще від Платона. Як відомо, Платон ворожо ставився до риторики, софістики та еристики (остання часто називається агональною риторикою). З тих часів риторика (а, отже, софістика та еристика) була відмежована від філософії, ставилася нижче від неї, а в ієрархії "органону" античних наук займала другорядне положення. Фундаментальна "суперечка" між філософією і риторикою стосувалася принципових світоглядних опозицій: логос на противагу міфові, поняття на противагу метафорі, буквальне на противагу фігуральному, розум на противагу уявленню [5].

"Яблуком розбрату" між філософією і риторикою була (і почасти лишається) проблема істини. Софісти та еристи, за Платоном, замикаються у сфері чуттєвого, тоді як діалектики спрямовані до Ідей, до Істини [6]. Отже, саме діалектика "легітимізувалася" як метод філософії. Проте тихо, але наполегливо, постійним лейтмотивом звучить крізь віки пілатівське запитання: "Що таке істина?". Хіба діалоги Платона не менш схильні до риторики, ніж навчальні дискурси софістів? Як показує німецький філософ Ганс Блюменберг, вчення про ідеї Платона зазнало катастрофічного обернення у його власній школі як результат спалаху академічного скептицизму насилу через століття після смерті засновника школи [5].

Однак зерно було посіяно, критична позиція стосовно еристики оформлюється, вкорінюється і закріплюється як певна інтелектуальна традиція. Цей антагонізм між філософією платонівського типу і риторикою, як і платонівське ототожнення риторики із софістикою, продовжив існувати як транзитивний концепт. Кожна подальша епоха відтворює і, відповідно до констеляції своїх базових ідей, своєрідно інтерпретує це висхідне відношення "суперництва". Так, ранньохристиянський апологет, один із найбільш освічених

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

письменників християнства кінця II – початку III ст. н. е. Климент Олександрійський, говорячи у “Строматах” про еристів і софістів як про “крикунів і хитрунів” (вислів Демокріта), перестерігає: “Софісти ці подібні до хижих вовків у овечій шкурі. Вони поневолюють своїх ближніх, солодкомовні спокусники душ, лукаві, але приховані, і в лукавстві їх важко викрити, бо все своє лукавство і всі сили вони використовують для того, щоб полонити своїм мистецтвом тих, хто в ньому не досвідчений” [2, с. 24]. Бувши платоніком від християнства, Климент Олександрійський, разом з тим, був переконаним прихильником філософії як необхідного інтелектуального підґрунтя віри і одним з перших чітко поставив проблему продуктивного співвідношення віри та розуму на шляху долання античного скептицизму. За Климентом Олександрійським, філософію (як і інші науки, як то геометрія, граматика, музика тощо) можна і потрібно вивчати, адже синтезувати різноманітні знання до істинного вчення може лише людина, що ґрунтовно освічена. Озброївшись філософією, теолог – або, як називали александрійських неоплатоніків, теософ – уподібнюється до “Лідійського каменя”[1]. Тільки тоді, за Климентом, мудрець “здатен відрізнити софістику від філософії, штучну красу тіла від досягнутої вправами, їжу від приправ, риторику від діалектики і, у варварській філософії, єресь від істинного вчення” [2].

Проблема істини вирішується богословом відповідно до теоцентричної традиції - джерелом і мірилом будь-якої істини є Бог. Істина - це не просто відповідність мислення дійсності, а онтологічна характеристика сущого. А тому “той, хто прагне наблизитися до розуміння божественної всемогутності, повинен стати філософом для того, щоб мати правильне уявлення про ті предмети, які доступні тільки міркуванню” [2]. Еристики ж і софістики слід старанно уникати, “оскільки хитрі слова софістів багатьох не тільки зачаровують і ведуть за собою, а й насильно захоплюють, забезпечуючи їм Кадмові перемоги[2]” [2]. Загалом зауважимо, що для всієї епохи Середньовіччя характерним є занепад риторики як мистецтва світського красномовства. Майже цілковито риторика розчиняється у гомілетиці (церковній риториці). Еристика в цей час існує у формі релігійних диспутів.

Інша традиція, яка, вірогідно, бере свій оформлений початок з протагорівського “Людина є мірою усіх речей, існуючих - що вони існують, неіснуючих - що вони не існують” [4], акцентується на розвитку ідей антропоцентризму та релятивізму. Відповідно, центральною фігурою стає людина з її здатністю осмислювати, оцінювати й впливати на світ довкола, перетворювати цей світ, фокусуючись на особливій ролі суб'єктивного (як “людиномірного”) досвіду і відносному характері пізнання [та] істини.

Зупинимось лише на деяких аспектах цієї традиції. Протагор першим влаштував змагання в суперечках і запропонував хитрощі для їх учасників [1]. За Протагором, міра - це те, про що люди домовилися, або окрема людина так вважає. Суспільне в цьому контексті є первинним, оскільки у риторичних практиках на підставі аргументів може бути запропонована думка, що або приймається більшістю, або відкидається нею. Позаяк риторика діє переважно у сфері колективних вірувань, які, своєю чергою, продукують індивідуальні вірування. Отже, прийняті більшістю аргументативні положення входять у повсякденний ужиток і стають загальноприйнятими. Такими вони є доти, доки люди їх такими вважають і доки не з'явиться інший оратор (ритор, ерист, політик) і не висуне такі арґументи, які спростовують попередні положення, що були домінантними певний час. В останньому випадку система ціннісних орієнтирів частково або навіть повністю може бути змінена з волі більшості, переконаної оратором. Питання про істинність і хибність у даному випадку трансформується. Істина продовжує функціонувати лише в соціальному дискурсі й даному риторичними засобами контексті як спільне (загальне) місце (топос - дав.-гр. τόπος).

Отже, істина є ситуативною, контекстуальною, консенсусною і, отже, конвенціональною. За таких обставин, вирішальним є вміння переконувати, мистецтво сперечатися і перемагати в суперечках. Схожі думки транслює Артур Шопенгауер, коли у своєму трактаті “Еристика, або мистецтво перемагати в суперечках” стверджує, що “не слід відокремлювати діалектику від софістики та еристики, як це робить Аристотель, бо ця

[1] Лідійський камень, або пробірний камінь - невеликий брусок темного каменю (кременистий сланець), який використовується для визначення проби благородних металів. Відомий з найдавніших часів.

[2] Кадмова перемога — означає перемогу, яка дісталася надто дорогою ціною, а за своїми наслідками рівноцінна поразці.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

відмінність ґрунтується на об'єктивній, матеріальній правді, щодо якої ми не можемо судити з повною впевненістю завчасно… Тому мені здається, що Аристотель не повністю реалізував своє завдання, намагаючись у своїй книжці "De elenchis sophisticated" ("Про софістичні спростування" - О. І.) відділити діалектику від софістики та еристики, причому різниця мала полягати в тому, що діалектичні висновки є істинними стосовно форми та суті, а еристичні або софістичні – ні". Далі мислитель продовжує: "Чи є істинними судження, що стосуються суті, - річ вельми сумнівна, тому що завжди звідси ж можна вивести підстави, за допомогою яких можна зробити їх різними; найменше можуть бути впевнені в цьому самі сперечальники…" [17].

Очевидно, що ця парадигмальна суперечка продовжиться й у майбутньому; гіпотетично - буде тривати доти, доки існуватиме людська культура.

Якщо еристика – мистецтво полеміки, звід технік впливу на співрозмовника, виклик та мовленнєвий двобій заради перемоги, еристичне - джерело, потенціал всіх можливих суперечностей і, разом з тим, іманентна онтологічна характеристика конфронтаційної соціальної поведінки. Еристичне – своєрідне "силове поле", в умовній (невимірюваній) зоні дії якого відбуваються зіткнення різноспрямованих думок, позицій, ідеологем тощо, що утворюють (чи руйнують) вузли-проблеми соціокультурного континууму. Еристичне – наче струм пронизує всі шари соціального буття. Конкретна суперечка, на якому б рівні вона не відбувалася, може як спричиняти якісні зміни соціокультурної системи аж до руйнування соціальних зв'язків між а´кторами конфронтаційної взаємодії, так і стимулювати зміцнення соціальної системи за рахунок перевірки - використовуючи технічну термінологію - границі пружності, або навіть границі міцності такої системи.

Ми фокусуємо увагу на тому, що еристичне існує інваріантно як незмінний принцип конфронтаційності в соціумі і варіативно як множинність проявів всього різноманіття жанрів, форм, стилів, стратегій та інтерпретаційних процедур фактичних суперечок. Інваріантне еристичного функціонує як онтологічна підстава суперечки, тоді як варіантне являє її риторичні, правові, політичні, медійні тощо модуси. Одночасна неминучість і непередбачуваність суперечок, що закорінено у співдії інваріантного й варіантного вимірів еристичного, гарантує, з одного боку, повторюваність спорів як соціального факту, а з іншого, забезпечує їхню історичну унікальність і семіотичну багатошаровість.

Мозаїчний тип соціокультурних зв'язків та поліморфізм самого соціуму обумовлюють нелінійність та асиметричність еристичної динаміки, суперечки виникають і постають контингентно або з необхідністю. Легітимізовані інституціональні утворення прагнуть мінімізувати контингентність варіативного через процедури унормування змістів. Неінституціональні соціальні формоутворення, зокрема мистецькі еристичні субкультури, навпаки, підкреслюють контингентність, радикалізуючи непередбачуваність сценаріїв суперечок, "грають" з нормативними кодами інституцій, створюючи альтернативні режими легітимації смислів.

Вся "емпірія" суперечок, всі реалізації еристичного в соціокультурному просторі утворюють масив еристичних феноменів, частина з яких кристалізуються в суспільно значущі проблеми, що виконують роль реперних точок культури. Ці проблемні "вузли" конденсують повторювані конфлікти смислів і норм, переводячи їх із випадкових інцидентів у стійкі тематичні осі публічної уваги. Завдяки комунікативній циркуляції вони набувають історичної тяглості, передаючись між поколіннями як спадкоємні вузли напруги. У процесі тривалої полеміки відбувається їх інституціоналізація: виникають формальні процедури, ролі, правила та спеціалізовані арени обговорення. Так, соціальні інститути закріплюють модуси легітимної суперечки, переводячи контингентну варіативність практик у нормативно врегульовані формати. Весь світ, відтак, являє собою своєрідне поле бою, mundus-майдан[3], на який, користуючись відомою метафорою Ю. Кристевої "виходять різні ідеології, щоб знесилити одна одну в протистоянні" [3]. Таким чином, варіативні реалізації еристичного поступово оформлюють тривкі структури смислу, що організують колективну пам'ять і традиції.

У соціокультурному просторі співіснують інституційні й неінституційні суперечки. Інституційні суперечки врегульовані процедурами, нормами та ролями (академічні дебати, судові процеси, парламентські обговорення, релігійні диспути тощо). Неінституційні

[3] Від лат. - світ, всесвіт; тут: світовий

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

суперечки розгортаються у повсякденному дискурсі, медіа, мережевих спільнотах, де правила не фіксовані та ситуативні і, доволі часто, реалізуються з мовленнєво-поведінковими девіаціями. У повсякденному спілкуванні комуніканти не обмежені конвенційними нормами. Спонтанна еристична взаємодія може розвиватися бурхливо і за малопередбачуваним сценарієм мовного конфлікту. Якщо міжособистісна або соціальна ієрархія не встановлена, еристична полеміка може дійти до крайніх форм аморальних мовленнєвих актів. У неінституційній мовно-поведінковій взаємодії яскраво виражені деонтологічна еристична девіантність мовної поведінки, намагання дискредитувати опонента тощо.

Розгляд неінституційних суперечок не входить до кола дослідницьких цілей цієї статті, цій проблематиці буде присвячено окреме дослідження, а тому ми вносимо цю тему до "реєстру" перспективних розвідок у даному напрямку. Проте доцільно провести "ескізний" аналіз проблеми неінституційних суперечок на рівні загальних контурів крізь концепцію "структур повсякденності".

Концепція "Структури повсякденності" формувалася на перехресті багатьох інтелектуальних традицій. Серед усього багатоманіття досліджень, присвячених проблемі повсякденності, комплементарними до нашого дослідження є ідеї Альфреда Шюца (феноменологічний "життєсвіт"), Анрі Лефевра (критика повсякденності), Фернана Броделя ("довга тривалість" побуту), Ервінґа Ґофмана (мікросоціологія "порядку взаємодії"), Мішеля де Серто ("тактики практик"). Разом ці підходи окреслюють багаторівневу архітектоніку буденного: від макроісторичної матеріальної тривалості до мікроритуалів і тактичних "маневрів" у наявних структурах, що творять малі інновації. Така єдність стабільності й маневровості – своєрідний діапазон виникнення та згасання неінституційних суперечок.

Важливим аспектом є певна спадковість між неінституційними та інституційними полеміками. Саме в структурах повсякденності накопичуються протиріччя, які пізніше проявляються у відкритих диспутах і інституційно регламентованих конфронтаціях. За словами Анрі Лефевра: "Взаємозворотний зв'язок… між культурою та продуктивністю… лежить в основі всіх суперечностей між цими поняттями, це поле бою, на якому точаться війни між статями, поколіннями, спільнотами та ідеологіями" [15, с. 30-32]. Образ "поля битви", за Лефевром, робить зв'язок між мікрорівневими суперечками буденності й макро-інституційними конфліктами явним: локальні диспути акумулюють протиріччя, які можуть прорости в "вищі" сфери інституцій.

В інституційних мовних взаємодіях еристичний виклик має обмежений характер і, на рівні локальних конфронтацій, набуває більш стриманих форм. Проте й тут відбуваються неконтрольовані процеси, які призводять до масштабних соціально-політичних катаклізмів.

Як вже було зазначено, культурно та історично значимі суперечки з часом закріплюються як вузлові проблеми людства. Зрештою, можемо говорити про каузальний зв'язок між виникненням суперечностей, їх публічним проявленням у соціумі та подальшою інституціоналізацією у формі соціальних інститутів, що кодифікують процедури їх опрацювання й стабілізують відповідні ролі та норми. Отже, зв'язок між еристичним і соціальними інститутами є явним. Під соціальним інститутом ми розуміємо "усталений комплекс формальних та неформальних правил, принципів, кодів, смислів, що впорядковують та кристалізують соціальну діяльність акторів у формі системи ролей і статусів" [7, с. 14].

Відповідно до ідей соціального конструктивізму саме людина є творцем соціального світу. Так, головні представники цієї течії Пітер Бергер та Томас Лукман інтерпретують суспільство як соціальний конструктор, що має властивості самоорганізованих систем, здатних до змін через комунікацію. Будь-яке знання в рамках соціального конструктивізму розглядається як результат соціальних взаємодій. Цей напрям конструктивізму розглядає механізми створення людьми соціальних феноменів, які перетворюються на традиції. Так, поява соціальних інститутів, за Бергером і Лукманом, детермінована механізмом габітуалізації (узвичаєння). Отже, інститут – це будь-яка типізація людського досвіду [7, с. 15].

Проте виникнення соціальних інститутів у контексті еристичного дискурсу неможливо пояснити лише через типізацію людського досвіду, адже дух полемічності (полеміка - від давньогр. "полемікос" - войовничий, ворожий) принципово "чинить опір" сталим типізаціям, часто набуваючи ескалаційних форм і руйнівної динаміки.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Дотримуючись загалом антропоцентричної перспективи щодо походження соціальних інститутів, ми водночас в якості опорної обрали концепцію німецького філософа і соціолога, одного із засновників філософської антропології Арнольда Ґелена. За Ґеленом, соціальні інститути виконують функцію "розвантаження" (Entlastung): вони фіксують зразки поведінки, орієнтують очікування й приборкують афекти. Інститути – це стабілізатори середовища, що звільняють когнітивні ресурси, вивільняючи їх для складніших форм діяльності (наука, техніка, мистецтво). Формулюючи мовою еристики: інститути каналізують агон (агональність) у регламентовані диспути (суд, парламент, академічна дискусія тощо), де несумісність позицій опрацьовується за правилами.

Для Ґелена людина - "дефіцитарна істота" (Mängelwesen), яка компенсує біологічну нестачу створенням надбудов діяння. Інститути виникають як компенсаторні "розвантаження" для органічно незахищеної людини і тому виконують життєво необхідну функцію стабілізації поведінки. Проте інституції, за Ґеленом, "це великі, зберігаючі й водночас поглинаючі, довговічні порядки і накладання, в які люди свідомо входять") [13, pp. 71-72]. Інститути надають гарантії поведінки (Verhaltenssicherung): коди норм, санкцій і процедур, через які координація стає можливою без перманентних суперечок. Заразом інститути виступають джерелом окостеніння, рутинізації й можливого придушення евристичного потенціалу еристики. Кризи настають, коли інституційне розвантаження руйнується (втрата легітимності, ерозія норм), і суб'єкти знову перевантажуються непевністю вибору. Втім, кризовий стан соціальної системи не означає її анігіляції. Ще Юрґен Габермас писав, що в стані кризи будь-яка соціальна система може змінити склад, межі, або певні нормативні параметри, тобто структурні співвідношення, пропорції, величини [14]. Долання кризового стану, у тому числі засобами евристичної еристики, - це повернення до старих меж або ж утворення нових реперних точок, що означає формування іншої соціокультурності.

Вважається за доцільне виявити та дати аналітику каузального зв'язку між виникненням суперечностей, їх публічним проявленням у соціумі та подальшою інституціоналізацією у формі соціальних інститутів, що кодифікують процедури їх опрацювання. Окремого дослідження потребують феномени неінституційних суперечок і девіантної еристики.

**Висновки.** Критична позиція стосовно трактування поняття "еристика" і її спрямування, що вкорінена за часів Платона, з часом посилюється в релігійних трактатах Климента Олександрійського, маючи під собою критеріальну основу для критики щодо спотворення. Водночас, з часом трансформація розуміння істинності та хибності, розмивання їх границь внаслідок перемоги домінуючих концепцій, погоджених в соціальному дискурсі та консенсусах, породила традицію, яка підкреслює значимість осмислення конфронтаційних соціальних аргументативних практик, диспутів і вирішення суперечок на іншому парадигмальному рівні.

Якщо еристика – мистецтво полеміки заради перемоги, то еристичне - джерело, потенціал всіх можливих суперечностей і іманентна онтологічна характеристика конфронтаційної соціальної поведінки, джерело "струму" для трансформації суспільства.

Еристичне існує як інваріантно як незмінний принцип конфронтаційності в соціумі і варіативно як множинність проявів всього різноманіття жанрів, форм, стилів, стратегій та інтерпретаційних процедур фактичних суперечок; має трансінституціональну природу. Його інваріантний принцип конфліктності реалізується у варіативних формах, залежних від контексту. У повсякденності еристичне постає як тактики, мікродиспути та ситуативні маневри без архівації й процедурної верифікації. В інститутах воно набуває кодифікованих форматів суперечок із правилами, ролями та механізмами апеляції. Трансінституціональний характер суперечок забезпечує існування відносин комплементарності: інститути гарантують відповідальність і пам'ять еристичного, а неінституційні форми — його контрнормативний імпульс, творчість і гнучкість.

Усвідомлення цієї природи еристичного дозволяє розглядати його як ресурс інституціонального та культурного розвитку, джерело інновацій.

**Список використаних джерел:**

1. Захара, І 1997, *Лекції з історії філософії*, Видавництво ЛБА, Львів, 398 с.

2. Климент Олександрійський 2012, *Стромати*, за ред. Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, *Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату*, Київ, 847 с.
3. Крістева, Ю 2004, *Полілог*, перекладач П. Таращук, *Юніверс*, Київ, 480 с.
4. Петрушенко, В 2009, *Висловлювання та сентенції знаменитих філософів. Тлумачний словник основних філософських термінів*, Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", Львів, с. 234–261.
5. *Після філософії: кінець чи трансформація?* 2000, перекладач з англ., упоряд. К. Байнес та ін., Четверта хвиля, Київ, 432 с.
6. Платон 2022, *Діалоги*, Фоліо, Харків, 352 с.
7. Тур, МГ 2006, *Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів*, ПАРАПАН, Київ, 396 с.
8. *Філософський енциклопедичний словник* 2002, НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, редкол.: В. І. Шинкарук та ін., Абрис, Київ. 742 с.
9. Хоменко, ІВ 2001, *Еристика: мистецтво полеміки: навч. посіб.*, Юрінком Інтер, Київ, 192 с.
10. Bolton, R 2012, 'Dialectic, Peiristic and Scientific Method in Aristotle's Sophistical Refutations', *History of Philosophy and Logical Analysis*, vol. 15, pp. 267–285. Available at: <https://doi.org/10.30965/26664275-01501011>. [07 April 2026].
11. Dufour, M 2014, 'ISSA Proceedings 2014 – Dialectic And Eristic'. Available at: https://rozenbergquarterly.com/issa-proceedings-2014-dialectic-and-eristic/>. [07 April 2026].
12. 'Eristic' (n/d), *Cambridge Dictionary*. Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/eristic>. [07 April 2026].
13. Gehlen, A 1961, 'Mensch und Institutionen', in *Anthropologische Forschung*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg.
14. Habermas, J 1973, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Suhrkamp, Frankfurt am Main. Available at: <https://www.suhrkamp.de/buch/juergen-habermas-legitimationsprobleme-im-spaetkapitalismus-t-9783518106235>. [07 April 2026].
15. Lefebvre, H 1971, *Everyday Life in the Modern World*, trans. S Rabinovitch, Harper & Row, New York, 224 p.
16. Nehamas, A 1990, 'Eristic, Antilogic, Sophistic, Dialectic: Plato's Demarcation of Philosophy from Sophist', *History of Philosophy Quarterly*, vol. 7, no. 1, pp. 3–16.
17. Schopenhauer, A (n/d), *The Essays of Arthur Schopenhauer: The Art of Controversy*, trans. TB Saunders. Available at: <https://magicbook.com.ua/uk/product-83613.html>. [21 April 2026].

**Reference:**

1. Zakhara, I 1997, *Lektsii z istorii filosofii* [Lectures on the History of Philosophy], Vydavnytstvo LBA, Lviv, 398 p. [in Ukrainian].
2. Klyment Oleksandriiskyi 2012, *Stromaty* [Stromata], ed. by Patriarch Filaret of Kyiv and All Rus-Ukraine, *Vydavnychyi viddil Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskogo Patriarkhatu*, Kyiv, 847 p. [in Ukrainian].
3. Kristeva, Yu 2004, *Poliloh* [Polylogue], trans. by P Tarashchuk, Yunivers, Kyiv, 480 p. [in Ukrainian].
4. Petrushenko, V 2009, *Vyslovliuvannia ta sententsii znamenytykh filosofiv. Tlumachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv* [Statements and Sentences of Famous Philosophers: An Explanatory Dictionary of Basic Philosophical Terms], Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", Lviv, pp. 234–261 [in Ukrainian].
5. *Pislia filosofii: kinets chy transformatsiia?* [After Philosophy: End or Transformation?] 2000, trans. from English, comp. K Baynes et al., Chetverta khvylia, Kyiv, 432 p. [in Ukrainian].
6. Platon 2022, *Dialohy* [Dialogues], Folio, Kharkiv, 352 p. [in Ukrainian].
7. Tur, MH 2006, *Neklasichni modeli lehitymatsii sotsialnykh instytutiv* [Non-Classical Models of Legitimation of Social Institutions], PARAPAN, Kyiv, 396 p. [in Ukrainian].
8. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary] 2002, National Academy of Sciences of Ukraine, H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, ed. board: VI Shynkaruk et al., Abrys, Kyiv [in Ukrainian].
9. Khomenko, IV 2001, *Erystyka: mystetstvo polemiky* [Eristics: The Art of Polemics], textbook, Yurinkom Inter, Kyiv, 192 p. [in Ukrainian].
10. Bolton, R 2012, 'Dialectic, Peiristic and Scientific Method in Aristotle's Sophistical Refutations', *History of Philosophy and Logical Analysis*, vol. 15, pp. 267–285. Available at: <https://doi.org/10.30965/26664275-01501011>. [07 April 2026].
11. Dufour, M 2014, 'ISSA Proceedings 2014 – Dialectic And Eristic'. Available at: https://rozenbergquarterly.com/issa-proceedings-2014-dialectic-and-eristic/>. [07 April 2026].
12. 'Eristic' (n/d), *Cambridge Dictionary*. Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/eristic>. [07 April 2026].
13. Gehlen, A 1961, 'Mensch und Institutionen', in *Anthropologische Forschung*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

14. Habermas, J 1973, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Suhrkamp, Frankfurt am Main. Available at: <https://www.suhrkamp.de/buch/juergen-habermas-legitimationsprobleme-im-spaetkapitalismus-t-9783518106235>. [07 April 2026].
15. Lefebvre, H 1971, *Everyday Life in the Modern World*, trans. S Rabinovitch, Harper & Row, New York, 224 p.
16. Nehamas, A 1990, 'Eristic, Antilogic, Sophistic, Dialectic: Plato's Demarcation of Philosophy from Sophist', *History of Philosophy Quarterly*, vol. 7, no. 1, pp. 3–16.
17. Schopenhauer, A (n/d), *The Essays of Arthur Schopenhauer: The Art of Controversy*, trans. TB Saunders. Available at: <https://magicbook.com.ua/uk/product-83613.html>. [21 April 2026].

*Надійшло до видання / Received* *22.04.2026*
*Прийнято до друку / Accepted* *10.06.2026*

**DOI** 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-12
**УДК** 321.7:316.325-027.555

# ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФУНКЦІЇ ТА МІСЦЕ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

**О. А. Коханець**

***Анотація.***

***Актуальність теми дослідження.*** *Проблема громадянського суспільства належить до найбільш актуальних питань сучасної політичної науки, що зумовлено його роллю як фундаментального чинника становлення та розвитку демократичної держави. Громадянське суспільство виступає не лише середовищем реалізації приватних інтересів, а й потужним стабілізуючим фактором у кризові періоди, особливо в умовах воєнних та повоєнних трансформацій. У науковому дискурсі існує значний плюралізм підходів до визначення сутності цього явища, що пояснюється його багатогранністю та історичною мінливістю.*

***Постановка проблеми.*** *Аналіз наукових публікацій свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення місця громадянського суспільства в політичній системі. Недостатньо дослідженими залишаються питання його функціонування в умовах воєнного стану, післявоєнної відбудови України та інституціоналізації нових форм громадянської участі. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження ролі громадянського суспільства як важливого суб'єкта політичної системи та чинника демократичного розвитку держави.*

***Аналіз останніх досліджень і публікацій.*** *Теоретичні засади дослідження громадянського суспільства сформували праці Ернеста Геллнера, Джин Коен та Ендрю Арато, які розглядали його як систему автономних інститутів, здатних забезпечувати баланс між державою та суспільством і сприяти розвитку демократії. Вагомий внесок у дослідження проблематики зробили українські науковці М. С. Іванов, М. М. Розумний, Л. Т. Рябовол, С. П. Мороз, С. Г. Соляр, В. Г. Муляр, М. А. Волківський, К. С. Богомолова та інші, які розкрили концептуальні, політичні, правові та філософські аспекти функціонування громадянського суспільства.*

***Постановка завдання.*** *Метою статті є дослідження місця та ролі громадянського суспільства в політичній системі сучасної держави, аналіз основних наукових підходів до визначення його сутності та функцій, а також з'ясування особливостей взаємодії громадянського суспільства з державними інститутами в умовах демократичного розвитку та післявоєнної трансформації України.*

***Виклад основного матеріалу.*** *У статті досліджено місце та роль громадянського суспільства в політичній системі сучасної держави. Розглянуто основні наукові підходи до визначення сутності громадянського суспільства, його функцій та*